

ARAP EDEBİYATINDA MAKÂME SANATI “AL-MAQAME” IN ARABIC LITERATURE

Muhammet Selim İPEK*

Öz

“Meclis veya bir grup insan topluluğu” anlamına gelen “makâme” kelimesi, Abbasiler döneminde hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden meydana gelen ve bu tarzda yazılan eserlerin ortak adı olmuştur. Abbasiler döneminde edebî bir tür olarak nesir sahasında yerini alan makâmeler, bu şöhretini bu türün önde gelen simalarından olan el-Hemezânî ve el-Harîrî ile kazanmıştır. İnsan unsuru olarak bir râvisi (anlatıcı) bulunan ve bir kahramanın çevresinde dönen olayları temel alan makâmeler dil özellikleri bakımından da Arap dilinin ve kültürünün çok değerli ve edebî bir mahsûlü olarak edebiyatta özgün bir edebî tür olarak yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Nesir, Makâme, el-Hemezânî, el-Harîrî

Abstract

The word "maqame", which means "a parliament or a group of people", consists of the series of short stories in which the events, passing by the imaginary hero, were expressed by a fictitious storyteller during the Abbasids and this word is common name of works written in this way. In the period of Abbasids, the maqâmât took its place in prose as a literary genre and earned this reputation with al-Hamazânî and al-Harîrî, one of the leading names of this genre. The maqâmât, which had a storyteller as a human element and based on the events that revolve around a hero, took place as a original literary genre and it is a valuable and literary production of Arabic language and culture in terms of language characteristics.

Keywords: Arabic Literature, Prose, al-Maqama, al-Hamadhânî, al-Harîrî

Giriş

Makâme, kelime anlamı itibariyle “meclis veya bir grup insan topluluğu” demektir (İbn Manzûr, XII, tsz: 506). Makâme “مقامة” kelimesinin mânâ itibariyle ilk kullanılışı Câhiliye dönemine kadar uzanmaktadır ve bu dönemde iki mânâda kullanılmıştır. Birincisi Câhiliye şâirlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın şiirinde geçtiği üzere “kabile meclisi veya toplantısı” anlamındadır:

وَفِيهِمْ مَقَامَاتٌ حَسَنَاتٌ وَجُجُوهُهُمْ وَأَنْدِيَةٌ يَنْتَابُهَا الْقَوْلُ وَالْفِعْلُ

“İçlerinde güzel yüzlü insanların bulunduğu toplantılar; söyleşi ve etkinliklerin cereyan ettiği meclisler vardır (Zuheyr b. Ebî Sulmâ, 1988: 87).”

İkinci olarak ise Lebid b. Rebia'nın şiirinde görüldüğü üzere “meclise katılan insanlar” anlamında kullanılmıştır:

وَمَقَامَةٌ غُلِبَ الرَّقَابِ كَأَنَّهُمْ جِنَّ لَدَى طَرْفِ الْحَصِيرِ قِيَامٌ

“Kralın yanında ayakta duran cinlere benzeyen kalın boyunlu insanlar...(Lebid b. Rebia, tsz: 161)”

Bu bakımdan makâme kelimesinin Câhiliye şiirinde “bir mecliste toplanan insan topluluğu ya da kabile toplantısı” anlamında kullanıldığını görüyoruz (Dayf, 1954: 7). Makâme kelimesi bir çok yerde “مقامات” (makâmât) olarak da kullanılmıştır. Câhiliye dönemi şâiri Selâme b. Cendel es-Sa'dî'nin (öl. 23/630) aşağıdaki beytinde bu kelimeyi şu şekilde kullandığını görüyoruz:

يَوْمَانِ: يَوْمٌ مَقَامَاتٍ وَأَنْدِيَةٍ وَيَوْمٌ سَبَّحَ إِلَى الْأَنْدِيَةِ وَتَأْوَيْبِ

“İki gün vardır: toplantı ve sohbet günü, bir de meclislere gidiş ve dönüş günü.” (Mirtâd, 1980: 14).

İslâmî dönemde ise makâme kelimesi, Câhiliye döneminden daha farklı bir çehre kazanıp halife veya bir başkasının huzurunda vaaz niteliğinde söylenen söz anlamında kullanılmıştır. Emevi dönemiyle Abbâsilerin ilk dönemlerinde bazı küçük değişikliklere uğramakla beraber halifelerin veya dindâr kişilerin ağızından dinî ve ahlâkî hikâye ve vaazlar dinlemek için yaptıkları toplantılar anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle “المحاضرة”(konferans) anlamında da kullanıldığı görülmektedir (Dayf, 1954: 7).

Makâme kelimesi, istilâhî mânâsını makâme türünün ünlü simalarından olan el-Hemezânî ile kazanmıştır (Sâlih, 2006: 167). Fakirlerin kendilerini acındırarak para elde etme amacıyla sergilemiş oldukları sanatlı sözler anlamında kullanılmıştır.

İbn Kuteybe (öl. 276 / 889) bazı halife ve emirlerin huzurunda yapılan bu nitelikteki toplantılardan bahsedip bunları *Makâmâtü'z-Zuhd inde'l-Hulefâ ve'l-Mulûk* adlı bölümde toplamıştır (İbn Kuteybe, II, 1925: 333). Dikkati çeken önemli bir husus, II. Abbâsi asrından itibaren makâme kelimesinin daha ziyade dinî muhtevalı sohbet anlamını kazanmış olmasıdır.

Hicri III. asırdan itibaren bu kelime Câhiliye ve daha sonraki dönemlerde kullanılan anlamın dışına çıkmış, seçkin ve itinalı bir dille ifade edilmesi gereken bir dilenci hitabesi anlamına gelmeye başlamıştır. Fakat bu

* Yrd. Doç., Kafkas Üniv., Doğu Dilleri ve Edebiyatları Böl., Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

dilenmelerde söylenen sözler gâyet edebîdir. Saltanat merkezine ait bir ayrıcalık biçiminde kullanılan makâme terimleri artık halkın arasında yayılan ve herkesin kabiliyetine göre kullanabileceği bir sanat hâline gelmiştir (Aşık, 1985: 55).

1-Makâme sanatının gelişmesi

Hicri IV. asırdan itibaren ise makâme sanatı, Arap nesri içinde edebi bir tür olarak şöhet kazanmaya başlamıştır. Bu asırda makâme sanatını kendine özgü hususiyetleri içinde kullanan ve ayrı bir kimlikle edebiyata kazandıran Bedîu'z-zemân el-Hemezânî'dir. Çünkü kendisinden önceki makâmelerden hiçbiri el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ı kadar etkili olmamıştır. Bu sebeple o, bu sanatın mucidi sayılır.

el-Kalkaşendî, el-Hemezânî hakkında "*Makâme sanatının kapısını açan ilk kişi, zamanın allâmesi, edebiyatın önderi Bed'iu'z-zemân el-Hemezânî'dir.*" demiştir (el-Kalkaşendî, XIV, 1922: 110). Şüphesiz o, haklı şöhetine kavuşmadan önce başta el-Câhız olmak üzere I. ve II. Abbâsi asrında yaşamış olan edipleri iyi tahlil etmiş ve gerekli gördüğü hususlarda onların metotlarından da faydalanmıştır (Dayf, 1954: 20).

Ancak bir grup edebiyatçı, el-Hemezânî'nin makâme türünü hikâye sanatından türettiğini iddia ederler. Bu edebiyatçılardan ve araştırmacılardan biri olan Zeki Mübârek ise Bedîu'z-zemân'ın *Makâmât*'ını, İbn Dureyd'in rivâyetlerinden faydalanarak geliştirdiğini ileri sürer (Mübârek, I, 2006: 197). Aslında İbn Dureyd, râviliğinin yanı sıra meşhûr lugat âlimidir. Bedevi ve yerleşik hayat yaşayan Araplardan çeşitli olayları rivâyet etmiştir (İbn Hallikân, IV, 1968: 326).

Ebû İshâk el-Husri de, makâme türünün ilk defa İbn Dureyd tarafından kullanıldığını ve el-Hemezânî'nin ondan etkilenecek makâmelerini yazdığını ileri sürmektedir (el-Husri, I, tsz: 261). Fakat bu konuda Ebû İshâk el-Husri'nin görüşünün tutarsız olduğu yönünde de iddialar mevcuttur (Er, 1994: 29).

Kuşkusuz İbn Dureyd'in rivâyetleriyle el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ı arasında hikâye unsuru ve secî sanatı bakımından büyük benzerlikler vardır. Ancak yine de makâme sanatıyla hikâye sanatı arasında büyük farklılıklar olduğunu göz ardı etmemek lazımdır. Şöyle ki makâmede olay, makâme kahramanı yani dilenci üzerinde inşâ edilmiş olup bu çerçevede makâmede edebi sanatlar ön plana çıkar. Ancak bu el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ının İbn Dureyd'in sözlerine ve Araplardan rivâyet ettiği hikâye ve müsamerelere hiçbir şekilde dayanmadığı anlamına gelmez. Her şeyden önce sözünü ettiğimiz sözler ile makâme arasındaki maksat ve üslûp bakımından büyük farklılıklar vardır. Bu yönüyle Bedîu'z-zemân el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ı bize ulaşan bu parlak edebî sanatın en eskisidir (Dayf, 1954: 9; Ferrûh, III, 1981: 413).

Kısa bir hikaye türü olan makâme, bir olay etrafında dönen, bir râvi ve bir kahramanı bulunan, dil ve garîp kelimeleri öğretme gayesi güden, çeşitli edebî sanatlarla, özellikle secî sanatı ile bezenmiş olan edebî bir türdür (Sâlih, 2006: 167). Makâmede temel unsur sanatlı ve secili olmasıdır. Ancak makâmenin oluşması için bunlar yeterli değildir. Bunların yanında kahramanların meçhûl ve tarihî olmaları; ayrıca etkileyici ve güçlendirici bir öğüt konusunun olması gerekir (Mirtâd, 1980: 89).

İbn Kuteybe'nin *Makâmâtü'z-Zuhhâd*'ında da görüldüğü gibi bazı edebiyat tarihçileri onun kullandığı dilin daha sonra ortaya çıkan makâme sanatıyla benzerlik taşıdığını belirtmekte iseler de özellikle *Makâmât*'ındaki örneklerde asıl edebî gayenin vaaz konusu olması ve bu vaazı destansı bir kahramanın, vâli veya halifenin önüne çıkıp yapması yönünden el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ına oldukça benzemektedir (İbn Kuteybe, IV, 1925: 233; Mirtâd, 1980: 92). Bu açıdan el-Hemezânî'nin İbn Kuteybe'den etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İbn Kuteybe'nin *Makâmât*'ında dikkati çeken bir başka husus ise hikâye kahramanının bilinmemesi ve hikâyenin sonuna kadar saklı kalmasıdır. Bu durum el-Hemezânî'nin *Makâmât*'ında da söz konusudur. Bu yönüyle de benzerlik arz eden makâmelerde dikkati çeken farklılık, İbn Kuteybe'de fikri gayenin ön planda olması ve sanata yeterince ağırlık verilmemesi, el-Hemezânî'de ise sanatın daha ön planda yer almasıdır (Mirtâd, 1980: 92).

el-Hemezânî ile başlayan makâme sanatı diğer edebi türlere oranla daha büyük bir gelişme göstererek gerek muhteva ve gerekse çeşitlilik bakımından büyük bir gelişme gösterdiği kadar yazarlar açısından da ilerleme gösteren bir seyir izlemiştir. Edebiyatın ve daha doğrusu nesir yazılarının bu türünde el-Hemezânî'den sonra Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ali b. Usman el-Harîrî (öl.516/112)'nin (İbn Hallikân, IV,1968: 63) zirveye ulaştığı görülür. Gezgin edebiyatçılarla doğan makâme sanatı el-Harîrî'de tartışmasız kahramanını bulmuş, madde ve müfredat bakımından kısacası materyal açısından zengin bir hale gelmiştir. Asrının otoriter yazarlarından sayılıp makâme türünde oldukça ilerlemiş bir şahsiyet olarak tanımlanır. Dile ve müfredatına, dolayısıyla köklü bir filolojik bilgiye sahip biri olarak tanınan el-Harîrî, bu bilgileri sayesinde makâme gibi zor bir yazı türünde başarılı olmuş ve yazıları Arap edebiyatının şaheseri sayılmıştır. *Makâmât*'ında, yaratıcılık ve ilhamdan ziyade onun geniş bilgisi ve bu yöndeki gayretinin izleri görülmektedir (Bakırcı, 1997: 244).

el-Harîrî'nin makâmesini yazmasına neden olarak ise, mescitte oturan babasının yanına üstü ve görüntüsü perişan, fakir olduğu her hâlimden anlaşılan, fakat çok güzel konuşan birisi gelmesi ve el-Hariri'ye nereli olduğu sorması, onun da Serûc'dan olduğunu söylemesidir. el-Harîrî, *Makâmât*'ını künyesi Ebû Zeyd olan bu kahraman üzerine kurmaya çalışmıştır (İbn Hallikân, I, 1968: 63). Kırk sekiz adet yazdığı makâmeleri halife el-Mustersid'in veziri tarafından beğenilince elliye tamamlaması istenmiş ve böylece makâmelerini elliye tamamlamıştır. Diğer bir rivâyete göre ise, kırk kadar makâme yazdıktan sonra Bağdat'a gelen el-Harîrî, bu makâmelerin kendisine ait olduğuna inandıramayınca adı geçen vezir tarafından huzura çağırılmış ve sanatı sorulmuştur. O da yazar olduğunu bildirince eline kalem ve kağıt verilerek aynı yazılardan bir benzerinin yazılması istenmiştir. Ancak bir türlü yazamamış ve bu sebepten İbn Eflâh gibi şairlerin hicivlerine maruz kalmıştır. Ancak Basra'ya döndükten sonra bu makâmelerini elliye tamamlayarak halife el-Müsteşrid'e takdim etmiştir (İbn Hallikân, IV, 1968: 66; Kâtip Çelebi; II, 1941: 1788).

el-Harîrî, makâme sanatının ustası olarak tanınmıştır. Elli adet olan makâmelerinin baş kısmında bir mukaddimesi yer almaktadır. Kendisi makâme yazarlarından olduğundan bu mukaddimenin de ayrı bir önemi vardır. Yazarın makâmesini didaktik amaçla yazdığına dair kesin delil de bulunmamaktadır. Daha ziyade tehzib (eğitime) ve tenbih (uyarma) amacını taşımaktadır. Bunların arasında büyük fark vardır. Didaktik üslûpta ezberleme ve akılda tutma esas iken, tehzibî üslûpta eğitim, öğretim ve yönlendirme, bir şeyler kazandırma ve bir takım hususlara da dikkat çekme esastır. Yani tehzib metodu, insanın ruhunun olgunlaşmasını ve faziletli hale gelmesini hedefler. Didaktik metod ise, içinde bulunulan şartlar ve sonuç göz önünde bulundurulmadan sadece bilgi vermeyi gaye edinir (Mirtâd, 1980: 190).

Makâmesinin içeriğini fıkıh, sarf, nahiv ve dil bilgilerine dayandıran el-Harîrî, bunu öğretici amacıyla yaptığını açıkça belirtmediği gibi, bu konuları işlemiş olması bu amacı güttüğünü de göstermez. Zira bu konular zaten kendi konularındaki kitaplardan okunmaktadır. Çünkü makâmenin başrolünü oynayan Ebû Zeyd, üstün bir ediptir. Dil ve lügat bilgilerine oldukça hakimdir. Ayrıca el-Harîrî, bu konuları da işlemekle makâmesindeki konu zenginliğini sağlamayı hedeflemiş olabilir (Bakırcı, 1997: 245).

el-Harîrî, makâme sanatında el-Hemezânî'nin üstünlüğünü açıkça kabul etmektedir. eş-Şerîfî, el-Harîrî'nin bu tavrını bir tevazu ifadesi olarak görmekte ve el-Hemezânî'nin daha önce yaşamış olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. el-Harîrî bununla aynı zamanda el-Hemezânî hariç, kendisinden daha üstün birisi çıkmadığını gizlemiştir. Bu konudaki üstünlüğü el-Hemezânî'ye ait olduğunu bildirirken, diğer taraftan da üstünlüğün eski kalınlarda değil, bunu ortadan kaldıran yağmurlarda olduğunu dile getirerek bu konuya işaret etmiştir. Bu sanatlı sözüyle üstünlüğün eskilere ait olmadığını, üstünlüğün ancak onları geçecek bir gelişmede gördüğünü vurgulamaya çalışmıştır ((Bakırcı, 1997: 246).

es-Sem'ânî, pek çok edip ve ilim adamının takdirini toplayan el-Harîrî hakkında "Asrında sanatında bir benzeri yoktur, şâyet şiirde güzelliğin açısı ve nesirde sanatın sonuncusu, güzelliğin seyri onun sözünün içerisinde ve sihrin yadri onun kaleminde olduğunu söylersem, insaf zirvesini şaşırılmış olmam (Sem'ânî, II, 1988: 194)" demektedir.

2-Makâmelerin amacı

Makâmelerde asıl amaç bireyin deneyimlerini artırmak ve ahlâkî yönden zenginleşmesini sağlamaktır. Makâmelerde kahramanın başından geçen olayların bir önemi yoktur. Çünkü makâmedeki amaç olay değildir. Asıl amaç, öğretmek ve olayın sunulmuş üslûbudur. Bu yüzden makâmelerde lafızlar mânâdan üstündür. Mânâ sadece öğretilerin üzerine saçılan zayıf bir halkadır. İşte bu el-Hemezânî ile ortaya çıkışından bu yana makâmeleri lafız oyunlarına ve dili sevdirmeye yönelten şeydir. Esas olan olayın özü değil, süslü lafızlar ve belâğattır (Dayf, 1954: 9).

Buna göre el-Harîrî'nin makâmesinin amaçları; yazarın, sanattaki maharetini göstermek için sanatlı sözler türetmede olağan üstü gücünü ortaya koymak, bazı makâmelerde imla, sarf ve nahiv bilgileri gibi çeşitli konulara çözüm getirmek veya hataları göz önüne sermektir.

el-Hemezânî'nin Makâmât'ının gayesine gelince bir çok unsur göze çarpmaktadır. Öncelikle en önemli etkenlerden biri hicri IV. asırda dilencilik olgusunun yaygınlaşmış olmasıdır. Bunun yanında farklı amaçlarda yazdığı makâmelerinde medih, vasf, edebi tenkit, öğüt unsuru, ayrıca kültürel tartışmalar ve sosyal hayatı kayıt altına alma gibi amaçlar göze çarpmaktadır. el-Hemezânî, üslup olarak Kur'ân, hadis, şiir ve mesellerden iktibaslar yapılmış, farklı ifadelerle mânâların tekrarlanması yoluyla da Fars kültürünün bariz etkisi üslubuna yansımıştır.

Makâmesinin mukaddimesinden anlaşıldığı kadarıyla İbn Nakiyâ, makâmesini Arapça lafızları öğretmek amacıyla, yani didaktik bir hedefe yönelik olarak kaleme almıştır. Bunu bir sanat eseri ve bir tesliye (yeni bir edebi yazı) olarak kaleme almamıştır. Ciddi, aynı zamanda eğlenceli olan bu makâme, okuyucunun dikkatini ve ilgisini çekmek ve bu arada mesajını vermek gayesini güttüğünden günümüzdeki tiyatro, sinema veya hikâye türlerini andırmaktadır. Bunun yanı sıra makâmesini sanat için yazdığını, bizzat kendisi mukaddimesinde belirtmiştir (Dayf, 1954: 76).

3-Makâme yazan edipler

Hicri IV. yüzyılın başlarında Ebû 'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. El-Huseyn b. Nakiya el-Bağdâdî'nin (öl./h. 485) makâme türünde ünlü bir yazar olduğu görülmektedir (İbn Hallikân, III, 1968: 98). On makâmesiyle Arap edebiyatında önemli bir konuma sahip olan şâir ve risâle yazarı İbn Nakiyâ, makâmesine bir mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimesinde dinleyicilere ve râvilere cazip gelmesi için gerek mânâyı ve gerekse lafızları belâğat süsüyle, diğer bir ifadeyle edebî sanatlarla süslediğini bizzat kendisi belirtmektedir (Makâmâtü'l-Hanefî ve İbn Nakiyâ ve ğayruhuma; 1912: 123):

هَذِهِ حِكَايَاتٌ أَحْسَنُ الْعِبَارَةِ فِيهَا، وَهَدَبْنَا أَلْفَظَهَا وَمَعَانِيَهَا وَجَلَوْنَاهَا فِي حُلَى الْبَلَاغَةِ عَلَى سَامِعِهَا
وَرَاوِيَهَا..

"Bu, içindeki ifadeleri işlediğimiz, lafızlarını süslediğimiz, dinleyici ve râviler için söz sanatlarıyla cilaladığımız hikâyelerdir."

el-Hemezânî ile el-Harîrî arasında yaşamış olan İbn Nakiyâ, el-Hemezânî'nin işlediği aldatma konusunu işlemiştir. Ancak üslûp bakımından geri sayılır. Makâmesi lafızlar ve söz sanatları bakımından zayıf olduğundan halk arasında yaygınlaşmamış ve meşhur olmamıştır (Dayf, 1954: 76).

Makâme sanatında önemli sayılacak diğer bir şahsiyet İbnü'l-Cevzî (ö./h. 597)dir. *el-Makâmâtü'l-Cevziyye fi'l-Me'âni'l-Va'ziyye* adındaki eserinin isminden de anlaşılacağı üzere makâmesi öğüt ve nasihat içeriklidir. Bu makâme büyük ölçüde İbn Nakiyâ'nın makâmesine benzemektedir (Mirtâd, 1980: 199).

Makâmeler, bir ölçüde bir hayal ürünü ve yalan olarak değerlendirilmiş ve en azından böyle bir genel kanaat oluşmuştur. Dolayısıyla makâme yazarlarından özellikle İbnu'l-Cevzî, mukaddimesinde okuyucularından özür dilemiştir. Belki de bunun sebebi, dönemlerindeki fıkıhçılar tarafından yalancı ithamını almamaları için bu yola başvurmuşlardır. Bu aynı zamanda, ilim adamlarının bu konuya sıcak bakmadıklarını veya dikkatli ve bir önyargıyla baktıklarını hissettirmektedir. Çünkü İbnu'l-Cevzî'nin bu konuda aşırı bir savunmaya girdiği görülür (Mirtâd, 1980: 200).

Dönemin makâme yazarlarından önemli bir sima da Zemahşerî (öl./h. 538)'dir. Makâme sanatının ustası olarak kabul ettiği el-Harîrî gibi, makâmesini elli adet yapmıştır. el-Harîrî'nin makâmesini yazmasına bir dilenci sebep olurken Zemahşerî'nin yazma sebebi tamamen ilhama dayanmaktadır. Bunu bizzat kendisi "Rüya hâlinde bana adeta – Ebu'l-Kâsım, "yazılmış bir ömür ve yalanlanmış bir emel şeklinde bir ses geldi (Zemahşerî, 1982: 10)" diyerek bundan çok korktuğuna işaret etmekte ve bundan sonra bu makâmesini kaleme aldığını belirtmektedir. Takvâ, rıdvân (razı olmak), ir'ivâ (boyun eğmek ve itaat etmek), zühd, teslim, samt (susmak), ta'at, istikamet, kanaat, iffet, dua, tasadduk, şükür, murakabe, mevt ve sıdk gibi isimler altında tasavvufî konuları işlemiştir. Makâmesinin sonunda ise makâmetu'n-nahv, makâmetu'l-arûz, makâmetu'l-kavâfi, makâmetu'd-dîvân ve makâmetu'eyyâmi'l-arab gibi isimler altında yazdığı makâmeler de dikkati çekmektedir. Bunların ilk bakışta didaktik bir anlam taşıdığı düşünülebilir. Ancak yine bunlarla güzel ahlak sahibi olmak, güzel işlerde bulunmak, kıyamet günü hesabını vermek üzere yaptığı işlerin muhasebesini bu dünyada iken yapmak vs. gibi tasavvufî konuları işlediği görülür. Bu ilimlere veya bu başlık altındaki konuların terminolojisini kullanarak vermek istediği mesaj yine aynı doğrultuda olmuştur. Zaten bunu kendisi mukaddimesinde açıkça dile getirdiğinden bu son konularda söylendiği gibi didaktik bir özellik olmayıp bu husus yok denecek kadar azdır (Bakırcı, 1997: 247).

Makâme yazarlarından bir diğer şahsiyet de el-Gazâlî'dir. İbn Kuteybe'nin metodunu takip eden el-Gazâlî, vaaz yanında güzel ahlaka yönelik ifadeler de kullanmış, halife ve emirler gibi değişik şahsiyetler arasında geçen hadiseleri aktarmıştır. Bu yönüyle nasihate yönelik olan bu makâme, İbn Kuteybe'nin makâmesinden içerik olarak farklıdır. Buna benzer yönü sadece rivâyete dayanmasıdır (Mirtâd, 1980: 216).

İbn Nubâte es-Sa'dî,(öl./h.405) el-Hemezânî'nin muasırdır. Ondan yedi yıl sonra ölmüştür. Berlin'de, el yazması olarak bulunan sadece bir makâmesi günümüze gelmiştir. O da el-Hemezânî'nin yöntemini takip etmiştir (Mubârek, I, 2006: 247).

Yahyâ b. Selâme el-Haskefî (ö. 551)'nin de uzun makâmeleri vardır. Bu makâmelerinde 140 tane yabancı kelimeyi bir araya getirmiş ve bununla övünmüştür. Bir kısım kudemânın makâme kabul ettiği risâleleri de vardır. el-Haskefî, el-Harîrî'nin üslubunu takip etmiştir (Sâlih, 2006: 177).

İbn Sakîl el-Cezerî (öl./h.701)'nin de elli tane makâmesi vardır. Makâmelerine "Zeyniyye" ismini vermiştir. İbnu'l-Cevzi ile muasırdır. Makâmelerinde onun üslûbunu benimsemiştir (Sâlih, 2006: 178). Makâmelerinde râvi olarak el-Kâsım b. Ciryâl ed-Dimeşkî, kahraman olarak Ebû Nasr el-Mısırî ismini kullanmıştır (Dayf, 1954: 78).

Makâme sanatında eser vermiş bazı kâtipler de vardır ki makâmeleri çok fazla tanınmamış ve yayılmamıştır. Bunlar Zeynüddin b. el-Verdî (öl.749), Ebû Abbâs el-Kalkaşendî ve Celâleddin es-Suyûtî (öl.911)'dir (Dayf, 1954: 78).

4-Makâme Sanatının Özellikleri

Makâmelerin üslûbunda giriş bölümünde genellikle makâmenin geçtiği yer belirtilerek hadiseler bir yolculuk etrafında anlatılır. Makâme sahibi kendisinden sürekli üçüncü tekil şahıs sigasıyla bahseder. Makâmelerin üslûbu karşılıklı konuşmalar ve hikâye tarzında anlatımlara dayalı olduğu gibi secî ve garip lafızların ağır bastığı tenmikli nesir üslûbu da önemli yer tutar. Diğer risâle yazarlarının gerekli gördüğü gibi el-Hemezânî de tenmik (süslü yazma) sanatını zorunlu olarak kullanmıştır. Tenmik secîye özgü bir tür olduğu için o, ibareleri kısa, özlü, çabuk ve kesik bir şekilde ve musiki edasıyla kullanılır. Buradan hareketle makâme sanatında her şeyden önce kahraman, yer ve secî olmak üzere üç temel husus göze çarpmaktadır. Kahraman müellifin bilgi hazinesidir (el-Fâhûri, 1986: 622).

Makâme sanatında öne çıkan muhteva özelliklerinin başlıcaları şunlardır (Mirtâd, 1980: 283-356):

Güldürü(Komedi): Makâme sanatının muhteva özelliklerinden en önemlisi okuyucuyu ya da dinleyiciyi gülmeye, eğlenmeye iten komedi ve eğlence unsurlarını içermesidir. Makâmedeki bu komedi unsuru da başlı başına bir sanattır. Makâme yazarı, bu komedi unsurundan dolayı makâmedeki olayları ve mekan tahlillerini abartarak ifade eder. Başta el-Hemezânî olmak üzere makâme kâtipleri, bütün makâmelerinde hoş bir hile tasarlamışlardır. Bu hile, adeta okuyucuya yaşatılır ve okuyucuya ondan edebî bir tat aldırarak eğlendirir.

Kurnazlık: Makâme sanatındaki konunun üzerine kurulduğu temel esaslardan biri de kurnazlık oyunlarıdır. Zira makâmelerin çoğu, makâmedeki kurnaz kahramanın hileleri, haberleri ve maceraları üzerine kuruludur. Bu hileler bazen o kadar abartılı ve öfke verici olur ki makâmenin kahramanını bu duruma karşı koymaya iter. Öyle ki el-Hemezânî'de olay kahramanı hileye karşı fiziksel bir tepki bile gösterebilmektedir. "Kandırma, hile yapma" kavramı el-Hemezânî ve el-Harîrî'nin bir çok makâmesinde görülmektedir.

Vaaz (öğüt): Makâme sanatının bir diğer mazmunu ise "vaaz" yani öğüt vermedir. Makâme yazarı, kendisini ciddi anlamda öğüt vermekle mükellef görmektedir. Özellikle el-Hemezânî'den sonra gelen makâme yazarları, makâmelerini öğüt verme amacıyla yazmışlardır.

Toplumsal eleştirisi: Makâmelerde göze çarpan bir diğer özellik ise, toplumsal eleştiridir. Bu durum özellikle el-Hemezânî'nin makâmelerinde görülmektedir. Toplumsal tasvirler, eleştirisi ve toplumla alay etme gibi unsurlar bolca kullanılmıştır.

Vasf (tasvir etme): Makâmelerin çoğunda bu mazmûn göze çarpmaktadır. Özellikle el-Hemezânî de durum daha özel bir yere sahiptir. Gözünün gördüğü her yeri tasvir etmeye çalışmıştır. el-Hemezânî'nin el-Hamdâniyye makâmesinde bu durum bariz bir şekilde görülmektedir.

Risâ (Ağıt): Risâ, genel anlamda makâme sanatının mazmunlarından biri değildir. Fakat modern dönemde yazılmış bir makâmede bu özellik göze çarpmaktadır.

İlgi çekici ve edebî nükteler: Özellikle el-Hemezânî'nin birçok makâmesinde edebî nükteler ve ilgi çekici olaylar göze çarpmaktadır. Makâmede anlatılan etkileyici hikayelerden biri olan el-Beşeriyye makâmesinin muhtevası bu yönüyle ilgi çekmektedir.

Fikrî ve felsefî düşünceler: Derin felsefî düşünceler, makâmelerde nadiren bulunmaktadır. Bazı makâmeler, ince mânâda felsefî ve fikrî düşünceler içermektedir. Bu durumun en açık bir şekilde görüldüğü makâme, el-Hemezânî'nin el-Mâristâniyye makâmesidir. Bu makâmede, o dönemde bazı İslam düşünürlerinin uğraştığı bazı kelimî öğretileri ve felsefî görüşleri makâmesine yaydığı görülmektedir. Bu makâmede fikri anlamda cebri inkar eden Mu'tezile mezhebine karşı fikirler sunmaktadır.

Ğaramiyyât (Aşk hikayeleri): Makâmelerde, belli bölümlere serpiştirilmiş sevgi ve aşk düşünceleri çokça görülmektedir. el-Hemezânî'nin el-Beşeriyye makâmesinde olay kahramanı Bişr b. Avvâne'nin amcasının kızı Fatıma'ya karşı aşk duyması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Hiciv ve Karalama: Bu durum, herhangi bir şahsın itibarını lekeleme, onun kusurlarını ortaya çıkarma, onu karalama şeklinde ele alınmaktadır. el-Harîrî'nin makâme kahramanı olan es-Serûcî'nin oğlunu çirkin bir şekilde karalaması, kölelerin karalanması gibi hususlar bir çok makâmede görülmektedir.

Medih(Övme): el-Hemezânî altı makâmesini medih üzerine kurmuştur. el-Mulûkiyye, el-İskenderiyye, en-Nisâburiyye makâmeleri bunlardandır. Fakat el-Harîrî'nin makâmelerinde medih unsuru pek kullanılmamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz özellikler genel olarak makâmelerde göze çarpan kavramlardır. Fakat bu kavramlar yazardan yazara değişiklik göstermektedir. Bireysel anlamda makâme yazarlarının makâmelerinde ele aldığı mazmunları karşılaştırmalı olarak ele alırsak şu değerlendirmelerde bulunabiliriz:

Daha önce de belirttiğimiz gibi el-Harîrî ile makâme sanatının geliştiği ve zirveye ulaştığı genel bir görüştür. Şöyle ki el-Hemezânî de olduğu gibi toplumsal etkinlikler ve eğlence yönlerini ele alacak muhtevalar bir daha olmamıştır. Sosyal konular bundan sonra çok sınırlı bir çerçevede kalmıştır. En büyük ilgi sarf, nahiv, imla, fıkıh ve yazı gibi konulara yönelmiştir. Makâmede kullanılan kelimeler el-Harîrî'nin makâmesinde daha garip bir özellik arz etmektedir. Edebî sanatların fazla kullanmakla süs ve dış görünüme önem verme konusu da aynı durumdadır. Hafif ve çirkin kelimeler kullanılmadan komedi unsurlarına fazla yer verilmiştir. Daha doğrusu el-Harîrî, makâme sanatıyla bireyin olduğu kadar toplumun da psikolojik tasvirini yapmaya çalışmıştır.

el-Harîrî ile makâme sanatı köklü bir değişikliğe uğramış ve secî, bu edebî türün ayrılmaz bir özelliği hâline gelmiştir. Bunun yanında teşbih, kinâye ve istiâre gibi sanatlar çokça kullanılmakla beraber cinâs bir hayli kullanılmış ve bu da tekellüfî beraberinde getirmiştir. el-Harîrî'nin makâme sanatına şekil ve muhteva yönünden kazandırdığı yenilikleri şöyle sıralayabiliriz (Mirtâd, 1980: 229):

1-Garip kelimeler oldukça fazla kullanıldığı gibi, dili cazip hale getirmek için oldukça özen gösterilmiştir.

2-Değişik edebî sanatlar fazlaca kullanılmış, istiâre ve kinâye ile tekellüflü hale getirilmiştir.

3-Dil, sarf, nahiv ve imla bilmecelerine özellikle fazlaca yer verilmiştir.

4-Nahiv, sarf ve fıkıh konularının işlenmesi yanında bu disiplin dallarına ait ıstılahlar, verilmek istenen mesajlar için kullanılmıştır.

5-Kelimelerle oynanmıştır. Her makâmeye özgü kelime türleri seçilmiştir. Şöyle ki noktalı ve noktasız harflerden oluşan bir kelime ağı kullanılmıştır.

6-Öğüt konularına ağırlık verilmiştir.

el-Harîrî'nin makâmeye bu özellikleri kazandırması küçümsenecek bir husus olmasa gerek. Zira gerek kültür alanında ve gerekse edebiyat alanındaki şahsiyetler el-Hemezânî'nin makâmelerini bırakıp kazandırılan bu yeni özelliklerden dolayı el-Harîrî'nin makâmelerine yönelmişlerdir.

el-Hemezânî'de olduğu gibi el-Harîrî'de de güldürü vardır. Her iki yazar da zaman zaman kendilerini bu gayeye yönelmişlerdir. Ancak el-Harîrî, kelime süslemeleriyle bundan biraz daha geri durmuş gibi gözükmektedir. Çünkü el-Harîrî'nin asıl amacı her makâmeye yeni bir görünüm kazandırmak olmuş, yeni bir şekil ve yeni bir üslûp vermiştir. Bu da, gülme ve eğlenme ile insanın düşüncesinin yapısını tasvir etmeye yöneliktir (Sâlih, 2006: 175).

Makâmenin önemli konuları arasında yer alan konulardan, hatta temel özelliklerinden biri de kurnazlık sanatıdır. el-Harîrî, bu sanatta el-Yazicî ile aynı konumdadır. Her iki yazar da bu hususu çok güzel bir şekilde işlemişlerdir. Başrolde olan es-Serûcî ve el-Hazâmî, her iki yazarda da her makâmede hileleri ve kurdukları planları ile sürekli başkalarına karşı başarı elde ederler (Mirtâd, 1980: 313).

Makâmede vaaz konusu denince ilk akla gelen el-Harîrî'dir. el-Hemezânî, iki makâmesinde Ebu'l-Feth el-İskenderî'yi vaiz olarak sunarken el-Harîrî Ebû Zeyd'i on makâmesinde vâiz olarak sunmuştur (Dayf, 1954: 54). Ancak bu konuda az da olsa bir takım olumsuz yönleri bulunmaktadır. el-Harîrî, dünyayı terk etmesi yanında ölüm nedeniyle mal ve mülke fazla heveslenmediği gibi bu yönde tavsiyelerde de bulunmuştur.

İbnu'l-Cevzî'nin makâmelerinde görülen en önemli husus, makâmede kendini hikâyeye katmasıdır. Halbuki gerek el-Hemezânî ve gerekse el-Harîrî kendilerini makâmede cereyan eden olaylardan uzak tutarak tasavvur ettikleri olayları hayalî kahramanlar vasıtasıyla canlandırmaya çalışmışlardır. Bunun yanında İbnu'l-Cevzî, makâmelerini bizzat

kendisi şerh etmeye yönelmiştir. Aslında bunu ilk başlatan İbn Nakîyâ olmuştur. İbnu'l-Cevzî makâmelerinde özel bir isim de vermemiş, sadece kaçınıcı makâme olduğunu söylemekle yetinmiştir. Halbuki, el-Hemezânî, ya makâmenin geçtiği şehrin veya olayın ilgili olduğu şahsın adını makâmesinde vermiştir. el-Harîrî ise, bu iki metodu birlikte kullanmıştır. Hem kaçınıcı makâme olduğunu, diğer taraftan da makâmenin kahraman veya yerine göre aldığı ismi belirtmiştir (Mirtâd, 1980: 236-238).

Karşılıklı konuşma, alaycı görünüm ve komedyâ; makâme sanatının özellikleri arasında yer almaktadır. Zemahşerî'nin makâmelerinde bunu bulmak zordur. Özellikle konuşma hiç yoktur. Kahramanlar ise, şahsiyet kazandırılmış veya isim verilmiş bir kimlik olarak yazarın, yani Zemahşerî'nin kendisi karşımıza çıkmaktadır. Bütün makâmelerin başında “Yâ Eba'l-Kâsım” diye hitap etmektedir. Burada Zemahşerî'nin metodu tamamen farklıdır. Ta'limî ve üzerinde düşünülmesi gereken konuları işlerken, hikâye konuları arasında herhangi bir edip kahramanı sıkıştırılmadan direkt anlatmaya ve arz etmeye çalışmıştır. Ancak bu metod, hikâye sanatından da farklıdır ve daha çok risâle sanatına benzemektedir (Bakırcı, 1997: 250).

el-Harîrî'nin makâmesine olan hayranlığını gizlemeyen Zemahşerî, yine de müstakil bir makâme türü oluşturmayı başarmıştır. Konuların esasını, dilenme yerine vaaz ve nasihat üzerine oturttuğu gibi, taklide dayanan rivâyetten de kaçınmıştır. Hareket noktası, konuşma ve infial üzerine kurulu olan kısasî metodu yerine, sunucuların hedefe ulaşması mümkün olmayan teemmül (temel konular üzerinde derin derin düşünme) metodunu kullanmıştır (Sâlih, 2006: 177). Buna örnek olarak bir taraftan didaktik, diğer taraftan da nasihat konusunu işlediği en-Nahv makâmesinden bir kısım verebiliriz (Zemahşerî, 1982: 218):

يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَعْجَزْتُ أَنْ تَكُونَ مِثْلَ هَمَزَةِ الْإِسْتِفْهَامِ؟ إِذْ أَخَذْتُ عَلَى ضَعْفِهَا صَدْرَ الْكَلَامِ. لَيْتَكَ
أَشْبَهْتَهَا مُتَقَدِّمًا فِي الْخَيْرِ مَعَ الْمُتَقَدِّمِينَ...

“Ey Ebu'l-Kâsım! İstifham hemzesi olmaktan da mı acizsin?! Zira hemze, zayıflığına rağmen sözüün başında bulunur. Keşke iyilikte önde olanlarla beraber sen de ona benzeseydin...”

Görüldüğü gibi Zemahşerî, bir taraftan nahiv kurallarına göre hemzenin önceliğini dile getirirken diğer taraftan kendi şahsında insanlara iyilik etmeyi, iyilikte hemze gibi önde olmayı tavsiye etmektedir. Ancak asıl maksat iyiliği tavsiye etmektir.

Zemahşerî'nin bu metodu ilk dönemlerde İbn Kuteybe vs. gibi yazarlar tarafından kullanılan metotlardan da farklıdır. Zemahşerî bu konuları kendisi oluşturmuştur. Halbuki İbn Kuteybe rivâyet metodunu kullandığından râvi ve derleyen konumundadır. Konu bakımından da İbn Kuteybe, muhtelif şekillerde makâmeleri sadece rivâyet ederken Zemahşerî, dil, sarf, nahiv, irâb ve arûz gibi ilmi konuları işlemekle kendine özgü bir üslûp kullanmıştır. Zemahşerî'nin bu metodu, kendi döneminde olduğu gibi daha sonraki ilim adamları tarafından da beğenilmiş ve üslûbu kullanılmıştır. Bu üslûbu kullananların başında kendi çağdaşı ve Endülüslü ilim adamlarından olan Ebû Muhammed b. Mâlik el-Kurtûbî gelmektedir. Ömer el-Maliki el-Endelusi, Lisânuddîn İbnu'l-Hatib, Şihâbuddîn el-Kalkaşendî ve Abdurrahman es-Suyûtî bunların arasında yer alan şahsiyetlerdir (Bakırcı, 1997: 250). Buna Zemahşerî'nin Makâmâtü'l-arûz adlı makâmesinden şu örneği verebiliriz (Zemahşerî, 1982: 224):

يَا أَبَا الْقَاسِمِ لَنْ تَبْلُغَ الْهُدَى بِمَعْرِفَةِ الْأَسْبَابِ وَالْأَوْتَادِ. أَوْ يَبْلُغَ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فِرْعَوْنَ ذُو الْأَوْتَادِ. إِنَّ
الْهُدَى فِي عَرُوضِ سَبْوَى عِلْمِ الْعَرُوضِ. فِي الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ بِالسُّنَنِ وَالْفُرُوضِ.

“Ey Ebu'l-Kâsım! Kazıklar sahibi olan Firavun göğün yollarına ulaşamadığı gibi sen de “sebep” ve “vted”leri bilmekle hidâyete ulaşamayacaksın. Çünkü hidâyet, aruz ilminden başka bir aruzda (yolda)dır, farz ve sünnetlere sarılarak ilimle amel etmektedir.”

Zemahşerî, burada iki ayrı mânâda “arûz” kelimesini kullanmıştır. Birincisi şiirde ses kalıplarından oluşan ölçüleri ifade eden arûz ilmidir, diğeri ise taraf ve yön anlamına gelmektedir. Bunun yanında ayrı ayrı anlamlara gelen “vted” kelimesini kullanmıştır. Birincisi aruzda ilk iki harfi harekeli sonucusu sâkin üç harften meydana gelen vezin şeklini ifade eder, ikincisi ise “kazıklı” anlamında Firavun'a işaret etmiştir. Bu kelimelerle birlikte “esbab” ile ilk harfi harekeli ikinci harfi sâkin olan vezin şeklini ve aynı zamanda ilgili âyetlere işaret etmiştir. Bunlarla öğüt vermeyi amaçlarken yazısında güzel bir secî oluşturmayı da başarmıştır.

el-Harîrî'nin makâmelerinde secî; ölçülü ve ahenklidir. Edebî sanatlar bakımından el-Hemezânî kadar mâhîr sayılmasa da teşbihler güzel, açık ve anlaşılır bir durumdadır. Zemahşerî'de ise teşbihler daha azdır. Bu teşbihlerin çoğu somut ve hissîdir. Bunun yanında soyut teşbihler de göze çarpmaktadır. el-Harîrî'de daha çok mecâz ve istiâreler kullanmıştır. Ayrıca el-Harîrî, zaman zaman cümlelerini, Kur'ân, darb-ı meseller ve şiirlerden aldığı iktibaslarla kurmaya çalışmıştır. Âyetler daha çok vaaz ve nasihat konulu makâmelerde görülür (Dayf, 1954: 66).

Makâmeler, içinde kullanılan bedî' sanatlar yönüyle incelenirse mukâbele[†], tubâk[‡], tevriye[§], cem^{**}, elğâz^{††}, secî^{‡‡}, cinâs^{§§}, muvâzene^{***}, kalb^{†††}, reddü'l-acz ala's-sadr^{‡‡‡}, tebdil (aks)^{§§§} gibi bedî' sanatların kullanıldığı

† Bir cümlede geçen iki veya daha fazla unsurun her birinin karşısını diğer cümlede söylemek.

‡ Birbirine zıt kelimeler kullanmak.

§ Birden fazla manası bulunan kelimenin uzak manasını kastetmek.

** Birkaç şeyi tek bir hüküm altında toplamak.

†† Bilmece.

‡‡ Cümlelerin son kelimelerinin vezin ve kafiye bakımından eşit olması.

§§ Telaffuzları aynı, anlamları farklı kelimeler kullanmak.

*** Cümle sonundaki kelimelerin vezin bakımından birbirine uyması.

görülmektedir. Fakat bu sanatlar içerisinde makâme sanatında öne çıkan en önemli üç sanat secî, cinâs ve iktibâstır (Mirtâd, 1980: 469).

5-Makâme sanatında öne çıkan iki isim

a)Bedîu'z-Zemân el-Hemezânî Ve Makâmâtı

Bedîu'z-zemân lakabıyla tanınan Ebû 'l-Fadl b. Ahmed b. el-Huseyn b. Yahyâ, hicri 358 yılında Hemezân şehrinde doğmuştur (İbn Hallikân, I, 1968: 127). Matbû bir çok risâlesinde Bedîu'z-zemân'ın İnan'da yerleşmiş Arap soylu bir aileden olduğu belirtilmektedir. Zira ona ait ilk risâlesinde, risâleyi yazdığı kişiye zarif bir şekilde şöyle hitap etmektedir (Dayf, 1954: 13):

إِنِّي عَبْدُ الشَّيْخِ، وَاسْمِي أَحْمَدُ وَهَمْدَانُ الْمَوْلِدِ وَتَغْلِبُ الْمَوْرِدِ وَمُضَرُّ الْمُحْتَدِّ.

“Ben, Şeyh'in kölesiyim, ismim Ahmed, doğum yerim Hemezân, Tağlib kabilesindenim ve köküm Mudarilerdendir.” Burada Tağlib kabilesindenim derken aidiyetini bildirmektedir. Tağlib meşhur bir Arap kabilesidir.

İlk olarak meşhur dilci Ahmed b. Faris'den dersler almış, 22 yaşına girince memleketini terk edip şehir şehir dolaştıktan sonra Rey'e gelmiştir. Burada es-Sâhib b. Abbâd ile tanışarak onun kütüphanesinde çalışmaya başlamıştır. Özellikle secî sanatında büyük mesafe alan el-Hemezânî buradan Curcân'a gitmiştir. Daha sonra Nişabur'a geçerek o dönemde Şeyhu'l-Kuttâb diye anılan Ebû Bekr el-Harizmî ile şiddetli bir edebi münâkaşaya tutuşan el-Hemezânî üstün zekası ve dâhiyane taktikleri ile hasmına galip gelmesini bilmiştir (Brockelman, II, 1991: 112). Ayrıca bir çok makâmesini burada dikte etmiştir. Daha sonra burayı da terkedip Horasan, Sicistân ve Kirmân'ı dolaşarak icra etmiş olduğu makâme sanatının gittiği her yerde halk tarafından ilgi görmesi sayesinde yıldızı daha da parlamıştır. Bunun sonucunda büyük ölçüde maddî imkanlar elde etmiştir. el-Hemezânî'nin bu maceralı gezileri sonunda son durağı Horasan eyaletinin en büyük şehri Herat olmuştur. Herat'a geldiğinde rahat bir hayata kavuşmuştur. 398 / 1008 yılında henüz 40 yaşına girmeden hayata veda etmiştir (İbn Hallikân, I, 1968: 129; es-Seâlibî, IV, 1994: 194; Yâkût el-Hamevî, II, 1938: 173-185). Ayrıca felç olduğunda öldüğü zannedilerek Bedîu'z-zamân'ın ölmeden defnedildiği söylenmektedir (Brockelman, II, 1991: 112).

el-Hemezânî, münâzara gücü kuvvetli, hikmet dolu sözleri altın değerinde kıymetli, kızdığı anda bile gâyet fasîh söz söyleyecek edebi güce sahip, secî ve kafiye alanında çılgın açmış olup bizzat kendisinin icat ettiği nesir sanatına renk ve zenginlik katan bir üslup geliştirmiştir (el-Fâhûrî, 1986: 624).

el-Hemezânî'nin makâmelerinin sayısı 51'dir. Bunlardan 40 tanesini Nisabur'da ders okuturken kaleme almıştır. Geriye kalan altı tanesini Sicistân hakimi Halef b. Ahmed'i medhetmek amacıyla yazmış, daha sonra bunlara beş makâme daha eklemiştir (el-Fâhûrî, 1986: 625; Brockelman, II, 1991: 112; Dayf, 1954: 17).

Makâmeleri tek bir konuda değil, farklı temalarda hikâye üslûbunda cereyan eden çeşitli konulardan ibarettir. Bu hikâye üslubu içerisinde şüphesiz coğrafya ve insan faktörü de önemli bir yer tutar. Örneğin ilk makâmesinde eski ve yeni şairler arasındaki üstünlüklerden bahsetmektedir. On dördüncü makâmesinde el-Câhız ve İbnu'l-Mukaffa arasında karşılaştırma yapmaktadır. Bu şekilde her makâmesinde farklı konuları ele almıştır (Brockelman, II, 1991: 113).

Dilencilik o dönemde halkın belli bir kesiminin hayatını devam ettirebilmesi için zarûrî bir ihtiyaçtı. Dilencilik o kadar yaygınlaşmıştı ki sadece fakir halk kesimiyle sınırlı kalmayıp ilim ve kültür sahibi zümreye de sıçramıştı. Öte yandan Bedîu'z-zemân el-Hemezânî makâmelerinde sık sık dile getirdiği gibi o dönemde bu sanatı icra ederken bile asıl amacın para kazanmak olduğunu vurgulayarak: “Bu dönemde saraylarda israfın son derece bol olduğu şatafatlı bir hayat sürdürülmekte, bu iş toplumda fitneye, iç karışıklıklara, soygunculuğa sebep olmakta, hatta zengin, mal sahibi için bir tehlike unsuru oluşturmaktaydı. Bir vezirin hizmetinde 4000 kişi olursa buna ne demeli! Hele bir de bu büyük servetten en ufak bir bölümünü dahi halkın refahı için harcamasa!.. Şüphesiz büyükler bu şekilde servetini arttırdıkça kendilerine olan güvenlerini azaltıyorlardı. Halk ise çaresiz bir şekilde fakirliğe terk edilmişti. Üstelik vergi memurlarının vâli adına halktan topladığı vergiler de işin cabasıydı (Er, 1994: 45).” şeklinde görüş belirtmiştir.

Bedîu'z-zemân el-Hemezânî'nin Makâmât'ında coğrafi ve sosyal hayattan da çarpıcı gerçekler vardır. Makâmât'ta coğrafya tiyatro sahnesi gibidir. Şiir Makâmesi'nde makâmenin râvisi İsâ b. Hişâm'ın ortaya çıktığı Curcân şehrinde bahseder. Aynı şekilde Bağdat Makâmesi'nde Bağdat, Belhiyye'de Belh, Sicistâniyye'de Sicistân şehirleri söz konusu edilmiştir. el-Hemezânî'nin isimlerini zikretmesi dışında şehirlere ve ülkelere pek fazla önem vermediğini daha ziyâde bu coğrafyada makâmelerini râviye ve olay kahramanına göre yönlendirdiğini söylemek yerinde olur. Fakat yine de onun Makâmât'ından Curcân'ın ticaret ve ziraat kenti olduğunu, Bağdat'ta fakirleri imrendirecek ve kıskandıracak nitelikte bütün dünya nimetlerinden fazlasıyla yararlanan zengin bir kesimin yaşadığını, Kûfe'nin en önemli tasavvuf merkezlerinden biri olduğu anlaşılıyor.

Makâmât'taki insan unsuru Makâmât'ın kahramanı Ebû'l-Feth el-İskenderî ile râvi İsâ b. Hişâm'dır. Her ikisi de el-Hemezânî'nin tasarladığı şahsiyetlerdir. Bu iki kahraman makâmât sahnesinde önemli roller üstlenip Şiir Makâmesi'nde büyük bir uyum ve arkadaşlık örneği sergiler. Bağdat Makâmesi'nde espri yönü işlenmesine karşın İsfahâniyye'de tasavvuf yönü ağır basar. Olaylarda oyun kahramanı Ebu'l-Feth el-İskenderî birinci planda, râvi İbn Hişâm ise ikinci planda gelir. Her ikisi de almış oldukları roller itibarıyla hikâye râvisine benzerler. Çünkü o dönemde hikâyeciler sarayda önemli kişilere Antara Hikâyeleri, Binbir Gece Masalları ve müstehcen hikâyeler anlatarak onların

††† Kelimedeki harflerin ters çevirilerek kullanılması.

††† Baş taraftaki kelimeyi son tarafta da zikretmek.

§§§ Kelimelerin yerlerini değiştirilerek başka bir ifade elde etmek.

hoşça vakit geçirmelerini sağlıyorlardı. Râviler işlerini şevkle yapmaktaydı. Esed makâmesinde Bedû'z-zemân'ın şu ifadeleri vardır:

حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ هِشَامٍ قَالَ: كَانَ يُبَلِّغُنِي مِنْ مَقَامَاتِ الْإِسْكَندَرِيِّ وَمَقَالَاتِهِ مَا يَصْغَى إِلَيْهِ النَّفُورُ وَيَبْتَفِضُ لَهُ
الْعُصْفُورُ وَيُرْوَى لَنَا مِنْ شِعْرِهِ مَا يَمْتَرُحُ بِأَجْرَاءِ النَّفْسِ رِقَّةً وَيَعْمُضُ عَنْ أَوْهَامِ الْكَهْنَةِ دَقَّةً...

“Bize İsa b. Hişâm anlattı ve şöyle dedi: el-İskenderî makâmesinden ve sözlerinden bana ulaşan onun kendisini sevmeyenleri bile cezp etmesi ve kuşları bile harekete geçirmesidir. Yine bize rivâyet edildiğine göre onun şiiri insanın içini okuyor ve bütün kuruntuları gideriyormuş...”

Ebû'l-Feth el-İskenderî, âlim ve filozof bir kişi olmakla beraber zamanın aleyhinde işlemesi sebebiyle ihtiyâl ve tevessül (çalıp çırpma ve dilenme) yoluna gitmeye mecbur kalmış, günler geçtikçe değişik tipler çizmiştir. Mesela, Dinâr Makâmesinde kötülere azarlarken, Sâsân Makâmesi'nde kendisini çapulcuların lideri konumunda gösterir. Madir Makâmesi'nde sanatsal hikâyelerde önemli noktalar ve psikolojik tahlillere rastlanır. Bişr Makâmesinde üstün bir şâirlik yeteneği ortaya çıkar. Kazvin Makâmesinde Bizanslılar'a karşı müslümanları cihada teşvik eden bir mücâhid gibi davranır. Kırdiyye (Maymûn) Makâmesi'nde adından da anlaşılacağı gibi insanları güldürmeye çalışır. Nâcim, Nisabur, Halef, Temim Makâmelerinde ise para kazanmayı amaç edinen bir şâir konumundadır. Özellikle Halef b. Ahmer'i medhederek ona sürekli avuç açar. Hamdân ve Hamr makâmesinde vasf unsuru, Câhız ve Karîz makâmesinde edebi tenkit, Maristan makâmesinde öğüt unsuru, ayrıca kültürel tartışmalar ve sosyal hayatı kayıt altına alma gibi amaçlar göze çarpmaktadır. Böylece Ebû'l-Feth para kazanmak için Irak'tan İran'a, Kazvin'den Ermenistan'a, Sicistân'dan Horasan'a kadar ülke ülke gezip mahareti, kültürü ve ince ruhuyla çalınmış kapı bırakmaz (İrânizâde – Şâmîlî, 1964: 228). el-Hemezânî, üslup olarak Kur'ân, hadis, şiir ve mesellerden iktibaslar yapmış, farklı ifadelerle mânâların tekrarlanması yoluyla da Fars kültürünün bariz etkisini üslubuna yansıtmıştır. Üslûp ve şekil özelliklerini görmek adına el-Hemezânî'nin makâmelerinden biri şöyledir (el-Hemezânî, 1923: 300):

الْمَقَامَةُ الْعِلْمِيَّةُ

حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ هِشَامٍ قَالَ: كُنْتُ فِي بَعْضِ مَطَارِحِ الْعُرْبَةِ مُجْتَازًا، فَإِذَا أَنَا بِرَجُلٍ يَقُولُ لِأَخْرَ: بِمَ أَدْرَكَتِ الْعِلْمَ؟ وَهُوَ يُجِيبُهُ، قَالَ: طَلَبْتُهُ فَوَجَدْتُهُ بَعِيدَ الْمَرَامِ، لَا يُصْطَادُ بِالسِّهَامِ، وَلَا يُقْسَمُ بِالْأَزْلَامِ، وَلَا يُرَى فِي الْمَنَامِ، وَلَا يُضْبَطُ بِاللِّجَامِ، وَلَا يُورَثُ عَنِ الْأَعْمَامِ، وَلَا يُسْتَعَارُ مِنَ الْكِرَامِ، فَتَوَسَّلْتُ إِلَيْهِ بِافْتِرَاشِ الْمَدْرِ، وَاسْتِنَادِ الْحَجْرِ، وَرَدِّ الضَّجْرِ، وَرُكُوبِ الْحَطْرِ، وَإِدْمَانِ السَّهْرِ، وَاصْطِحَابِ السَّفْرِ، وَكَثْرَةِ النَّظْرِ، وَإِعْمَالِ الْفِكْرِ، فَوَجَدْتُهُ شَيْئًا لَا يَصْلُحُ إِلَّا لِلْغَرَسِ، وَلَا يُغْرَسُ إِلَّا بِالنَّفْسِ، وَصَبْدًا لَا يَقَعُ إِلَّا فِي النَّدْرِ، وَلَا يَنْشَبُ إِلَّا فِي الصَّدْرِ، وَطَائِرًا لَا يَخْدَعُهُ إِلَّا قَنْصُ اللَّفْظِ، وَلَا يَغْلُقُهُ إِلَّا شَرْكَ الْحِفْظِ، فَحَمَلْتُهُ عَلَى الرُّوحِ، وَحَبَسْتُهُ عَلَى الْعَيْنِ. وَأَنْفَقْتُ مِنَ الْعَيْشِ، وَحَزَنْتُ فِي الْقَلْبِ، وَحَزَّرْتُ بِالدَّرْسِ، وَاسْتَرَحْتُ مِنَ النَّظْرِ إِلَى التَّحْقِيقِ، وَمِنَ التَّحْقِيقِ إِلَى التَّغْلِيقِ، وَاسْتَعْنَيْتُ فِي ذَلِكَ بِالتَّوْفِيقِ، فَسَمِعْتُ مِنَ الْكَلَامِ مَا فَتَقَ السَّمْعَ وَوَصَلَ إِلَى الْقَلْبِ وَتَغَلَّغَلَ فِي الصَّدْرِ، فَقُلْتُ: يَا فَتَى، وَمِنْ أَيْنَ مَطَّلَعُ هَذِهِ السَّمْسِ؟ فَجَعَلَ يَقُولُ:

إِسْكَندَرِيَّةٌ دَارِي لَوْ قَرَّ فِيهَا قَرَارِي
لَكِنَّ بِالشَّمِّ لَيْلِي وَبِالْعِرَاقِ نَهَارِي.

İlim Makâmesi

“İsa b. Hişâm şöyle anlattı ve dedi ki: Kimsenin olmadığı, bilmediğimiz yerlerden yol kat ediyordum. Birden bir adam karşıma çıktı, arkadaşına şöyle diyordu: “İlmi nasıl elde ettin?” Cevaben: “Talep ettim ve uzaklarda buldum. İlim okla avlanmaz, fal oklarıyla bölünmez, rüyada görülmez, ona gem vurulmaz, amcalardan miras kalmaz, kerem sahiplerinden ödünç alınmaz. Bu yüzden kuru çamuru yatak yapıp, taşları yastık edinerek, yolculuğu arkadaş edinerek, çok okuyup fikir üretmek ilmi elde etmeye çalıştım. Sonra onu, sadece ekime müsait, ama insandan başka bir yere ekilmeyen bir tohum, nadiren düşen ve sadece kafada tutulabilen bir av, sadece kelime tuzağının avlayabildiği ve sadece hafıza ağının tutabildiği bir kuş olarak gördüm. Dolayısıyla onu ruhumda taşıdım ve gözümde hapsettim. Servetimi harcadım, ama aklımı zenginleştirdim. Çok okuyarak meselelerin inceliklerine ve sırlarına vakıf oldum. Durup dinlenmeksizin okumadan araştırmaya, araştırmadan yoruma geçtim ve bunda da başarılı oldum. Böylece kulağı delip geçerek kalbe varan ve çabucak göğse giren bir konuşma duymuştum. Sonra, “Ey genç, bu güneşin doğuş yeri neresi?” diye sordum. Bunun üzerine şunları söylemeye başladı:

İskenderiye benim evimdir, keşke orada kalabilsem,
Fakat gecem Şam'da, gündüzüm ise Irak'ta geçiyor.”

b)el-Harîrî ve Makâmâtı

Makâme türünün en büyük ikinci üstadı olan Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali el-Harîrî, hicri 446/1054 yılında Basra yakınlarındaki Maşan'da doğmuş, devrin ünlü bilginlerinden din, dil bilimleri ve nahiv dersleri almıştır (İbn Hallikân, IV, 1968: 63; Kehhâle, VIII, tsz: 68). Zekası, fesâhati ve belâğati ile dikkatleri üzerine çeken el-Harîrî, gördüğü geleneksel eğitimle yetinmemiş, ilim ve kültür çevreleriyle sürekli temas hâlinde olmuştur (Dayf, 1954: 44).

el-Harîrî, yazarlığının yanı sıra, aynı zamanda bir dilcidir. “Durretu'l-Gavvâs fi Evhâmi'l-Havâs” adlı eseri, yazarların yaptıkları dil yanlışlarını ele alıp açıkladığı bir eserdir. Ayrıca, “Mulhatu'l-İ'râb fi'n-Nahv” adında gramerle ilgili bir eseri de mevcuttur (Kehhâle, VIII, tsz: 108).

el-Harîrî'nin ona büyük ün kazandıran eseri, şüphesiz ki, sayıları elliye bulan makâmeleri (Makâmâtü'l-Harîrî)'dir. el-Harîrî, bu makâmeleri Bedü'z-zemân el-Hemezânî'nin makâmelerinden esinlenerek ve temelde onu örnek alarak yazmıştır. Fakat dil, üslup ve hayal gücünün ustalıklı kullanılması bakımından ondan üstün olduğu çeşitli araştırmacılarca kabul edilmektedir (el-Fâhûrî, 1986: 741).

el-Harîrî'nin makâmelerinde anlatıcı (râvi) kişiliğindeki el-Hâris b. Hemmâm'ın dilinden Ebû Zeyd es-Serûcî adlı kahramanın maceraları anlatılır. el-Hâris b. Hemmâm gezgin, dünyayı dolaşan ve bilge birisidir. Ebû Zeyd es-Serûcî ise dilenci kılığında, tamahkâr ve hilekâr biridir. Ancak güzel konuşmakta, insanları etkilemekte, amacına ulaşmak için her türlü yalanı söylemekte ve hileye başvurmakta (el-Fâhûrî, 1986: 741). Fakat gittiği her yerde el-Hâris b. Hemmâm'la karşılaşmakta, el-Hâris onu, söylediği yalanlardan ve yaptığı hilelerden dolayı ayıplamakta, o da el-Hâris'ten kendisini bağışlamasını istemektedir.

el-Hâris b. Hemmâm'ın aslında el-Harîrî'nin kendisi olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca el-Harîrî'nin, makâmelerin kahramanı olan Ebû Zeyd es-Serûcî ile Basra'da Beni'l-Harâm mescidinde karşılaştığı da bilinmektedir. el-Harîrî, bir gün mescitteyken, içeri fakir, üstü başı perişan birisi girer. Bu arada mescitte üst düzey birçok kimseler ve vâli de bulunmaktadır. Bu kişi, bir vesileyle konuşmaya başlar. Dili gâyet güzel, edebi kültürü ise iyi bir seviyededir. Kendisine adı ve nereli olduğu sorulduğunda, "Adım Ebû Zeyd" der. Böylece el-Harîrî, kırk sekizinci makâmeyi yazar ve "el-Makâmetu'l-Harâmiyye" olarak adlandırır (el-Fâhûrî, 1986: 740).

el-Harîrî'nin yazdığı ilk makâme Harâmiyye makâmesidir. el-Harîrî, bu makâmeyi halife el-Mustarsîd Billâh 'ın veziri olan Şerefe'd-din Ebû Naşr Anûşîrvân bin Hâlid bin Muhammad el-Kâşânî'ye sunar. Vezir, bu makâmeyi çok beğenir ve el-Harîrî'den bu tarzda birkaç makâme daha yazmasını ister. el-Harîrî de vezirin bu isteğini kırmayıp kabul ederek diğer makâmeleri yazar ve böylece elli makâme olarak eserini tamamlar (Dayf, 1954: 44).

el-Harîrî'nin Makâmât'ının ortaya çıkması konusunda daha başka görüşler de vardır. Bunlardan biri de el-Harîrî'nin, eserini önce kırk makâme olarak yazdığı şeklindedir. Buna göre, el-Harîrî önce bu kırk makâmeyi yazmış ve Basra'dan Bağdat'a götürmüştür. Bağdat'taki ünlü edebiyatçılar ise gördüklerinde bunun el-Harîrî'nin kendi eseri olmadığını zannetmişlerdir. el-Harîrî, eserin kendine ait olduğunu söylemişse de ona inanmamışlar ve onu denemek istemişlerdir. Ona bir konu vermişler ve bu konu üzerinde yazarak yazarak kabiliyetini göstermesini söylemişlerdir. Ancak bu sırada heyecanlanan el-Harîrî, istenilen şeyleri yazamamış ve bu durumdan üzgün bir halde Basra'ya dönmüş, makâmelerine on makâme daha eklemiş ve bunları Bağdat'a göndermiştir (Dayf, 1954: 47).

el-Harîrî'nin makâmelerindeki amaç, el-Hemezânî ile benzerlik arz etmektedir. Fakat el-Harîrî'nin makâmelerinde öğüt unsuru daha ağır basmaktadır. Bunun yanında ta'limî (öğretici) yönüyle de önem arz etmektedir. Ayrıca el-Harîrî'nin makâmelerinde üslup ve şekil bakımından da bir zenginlik göze çarpmaktadır. Garip lafızlar bir hayli kullanılmış, luğza oldukça yer verilmiştir. Ayrıca, atasözleri ve deyimlere de yer verilmiştir (Sâlih, 2006: 175).

Üslup ve şekil özelliklerini görmek adına el-Harîrî'nin makâmelerinden biri şöyledir (el-Harîrî, 1873: 18):

الْمَقَامَةُ الصَّنَعَانِيَّةُ

حَدَّثَ الْحَارِثُ بْنُ هَمَّامٍ قَالَ: لَمَّا أَفْتَعَدْتُ غَارِبَ الْإِعْتِرَابِ وَأَنَا نَتَّبِي الْمُنْرَبَةَ عَنِ الْأَثْرَابِ طَوَّحْتُ بِي طَوَائِحَ الزَّمَنِ إِلَى صَنْعَاءِ الْيَمَنِ فَدَخَلْتُهَا خَاوِي الْوَفَاضِ، بَادِي الْإِنْفَاضِ. لَا أَمْلِكُ بُلْعَةً وَلَا أَجِدُ فِي جِرَابِي مُضْغَةً. فَطَفَفْتُ أَجُوبَ طُرُقَاتِهَا مِثْلَ الْهَائِمِ وَأَجُولُ فِي حَوْمَاتِهَا جَوْلَانَ الْحَائِمِ وَأُرُودُ فِي مَسَارِحِ لَمَحَاتِي وَمَسَايِحِ غَدَوَاتِي وَرَوْحَاتِي كَرِيمًا أَخْلُقُ لَهُ دِيبَاجَتِي وَأُبُوحُ إِلَيْهِ بِحَاجَتِي أَوْ أُدِيبًا تُفَرِّجُ رُؤْيَتَهُ غَمَّتِي وَتُرْوِي رَوَائِثَهُ غَلَّتِي حَتَّى أَدْتَنِّي خَاتِمَةَ الْمَطَافِ وَهَدَانِي فَاتِحَةَ الْأَطَافِ إِلَى نَادٍ رَحِيبٍ مَخْتَوٍ عَلَيَّ زَحَامٍ وَنَحِيبٍ. فَوَلَجْتُ غَابَةَ الْجَمْعِ لِأَسْبَرُ مَجْلِبَةَ الدَّمْعِ. فَرَأَيْتُ فِي بُهْرَةِ الْحَلَقَةِ شَخْصًا شَخْتِ الْخَلْفَةِ عَلَيْهِ أَهْبَةُ السِّيَاخَةِ وَلَهُ رَثَةُ النَّيَاخَةِ. وَهُوَ يَطْبَعُ الْأَسْبَاجَ بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ وَيَفْرَعُ الْأَسْمَاعَ بِزَوَاجِرِ وَعَظْمِهِ. وَقَدْ أَحَاطَتْ بِهِ أَخْلَاطُ الزَّمْرِ إِحَاطَةَ الْهَالَةِ بِالْقَمَرِ وَالْأَكْمَامِ بِالنَّمْرِ. فَدَلَفْتُ إِلَيْهِ لِأَقْتَبِسَ مِنْ فَوَائِدِهِ وَالتَّقِطُ بَعْضَ فَرَائِدِهِ. فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ حِينَ خَبَّ فِي مَجَالِهِ وَهَدَرَتْ شَفَاشِقُ ارْتِجَالِهِ.

أَيُّهَا السَّادِرُ فِي غُلُوَائِهِ، السَّادِلُ ثَوْبَ خِيَلَائِهِ، الْجَامِحُ فِي جَهَالَائِهِ، الْجَانِحُ إِلَى خَزَعِبَائِهِ إِلَى مَا تَسْتَمِرُّ عَلَى غَيْكَ وَتَسْتَمِرُّ مَرْعَى بَعْغِكَ وَحَتَّى مَا تَنْتَاهِي فِي زَهْوِكَ وَلَا تَنْتَهِي عَنْ لَهْوِكَ، تُبَارِرُ بِمَعْصِيَتِكَ، مَالِكَ نَاصِيَتِكَ وَتَجُتْرِي بِفُتْحِ سِيرَتِكَ عَلَى عَالِمِ سَرِيرَتِكَ وَتَنْوَارِي عَنْ قَرِيبِكَ. وَأَنْتَ بِمَرَأَى رَقِيبِكَ وَتَسْتَخْفِي مِنْ مَمْلُوكِكَ وَمَا تَخْفَى خَافِيَةً عَلَى مَلِيكَ! أَنْظُنْ أَنْ سَتَنْفَعُكَ حَالُكَ إِذَا أَنْ ارْتَحَالَكَ أَوْ يُنْقِذَكَ مَالُكَ حِينَ تُوْبِقُكَ أَعْمَالُكَ...

San'a Makâmesi

el-Hâris b. Hemmâm anlattı ve dedi ki: Yoksulluk, beni yolculuk devesinde yurdumdan uzaklaştırdığı ve hadiseler beni Yemen'in San'a şehrine attığı zaman şehre dağarcığım bomboş, azıksız olarak girmiştım. Ölmeyecek kadar olsun bir yiyeceğim, bir lokmam bile yoktu. Şehrin sokaklarında şaşkın şaşkın dolaşmağa, susamış bir kuş gibi etrafta aranmağa başladım. Gözümü gönlimü açacak bir yer, akşam sabah, gidip gelecek bir mahâl arıyordum. Merhametli bir kimse olsa da ona yüzümü gözümü sürsem, derdimi döksem diye ah ediyordum. Yahut öyle zarif bir insan ki, onu görmekle içim açılrsa, sözleri yüreğime su serpse. Nihâyet bu dolaşma ve sorup araştırma, Allah'ın bir lütfu olarak beni kalabalık ve içinden ağlaşmalar, hıçkırıklar duyulan bir meclise ulaştırdı. Bu göz yaşlarının sebebini

öğrenmek için hemen topluluğun arasına girdim. Bir de ne göreyim, cemaatin ortasında, üzerinde seyahat elbisesi bulunan ince yapılı bir şahıs duruyor. Yaşlılar gibi ağlıyor ve söz cevherlerini secîli olarak döküyordu. Dokunaklı vaazı ile kulakları çınlatmaktaydı. Etrafını her tabakadan bir halk kitlesi çevirmiş, onu hâlenin ayı, yaprakların tomurcuğu sarması gibi sarmışlardı. Duramadım, sözlerinden faydalanmak ve birer cevher gibi kıymetli olan öğütlerinden toplamak için usulca bir seyyar vaizin yanına sokuldum ve dinlemeğe başladım. O, hiç nefes almadan, hançeresini yırtarcasına bağıyordu:

Ey, ne yaptığını bilmeyen sapık! Ey, eteklerini yerde sürüyen mağrur! Ey, kendini cehaletin havasına kaptıran, vaktini laklakla geçiren serser! Bu azgınlık ne vakte kadar devam edecek? Bu dalalet çayırında daha ne kadar otlayacaksın? Bu gururun bir sonu yok mu? Havailikten vazgeçmeyecek misin? İnsan olmak bakımından senin bir şerefın vardır. Bu yaptıklarınla o bağdaşmıyor, çarpışıyor. Bu kötü yaşayışınla, senin iç yüzünü bilen Allah'ına karşı küstahlık ediyorsun. Sana şahdamarından yakın olan Allah'ından saklanıyorsun, oysa ki o seni apaçık görüyor. Kölenden gizlenebiliyorsun, fakat seni Yaratan'a hiçbir şey gizli değildir. Zannediyor musun ki ölümün yaklaşınca durumun sana fayda verecek? Zannediyor musun ki yaptıklarının cezasını göreceğin zaman malın mülkün seni kurtaracak?...

Sonuç

Arap nesri içinde özellikle hicri IV. asırdan itibaren edebi bir tür olarak şöhret kazanmaya başlayan makâme sanatı, hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden meydana gelen ve bu tarzda yazılan eserlerin ortak adı olmuştur. Makâme sanatı Abbasiler döneminde el-Hemezânî ve el-Harirî ile kendine özgü hususiyetleri içinde ve ayrı bir kimlikle edebiyata kazandırılmıştır. Bunun için makâmelerin şekil ve muhteva özellikleri tespit edilirken bu iki edibin makâmeleri temel alınmıştır. Edebi sanatların yoğun bir şekilde görüldüğü makâmeler bedî' sanatlar ve secî' bakımından çok zengindir. Bu yönüyle el-Hemezânî ve el-Harirî'nin kalemiyle edebî kimliğini kazanan makâmeler, daha sonraki dönemlerde de hak ettiği ilgiyi görmüştür ve farklı edipler bu türde hikâyeler kaleme almışlardır. Makâme yazarının bütün birikim ve ustalığını sergilediği makâmeler Arap atasözlerini, şiirlerini, sosyal ve dinî yaşantılardan izleri taşıması bakımından da Arap toplumunun sosyal ve kültürel özelliklerini aktarması bakımından bir kültür mirası ve ansiklopedik bir hazine olarak kabul edilebilir. el-Hemezânî ve el-Harirî'den sonra birçok edip tarafından bu türde bir çok eser kaleme alınmış, garip lafızlar içerdiği için de bu eserlere bir çok şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerin dışında da çağdaş dönemde bu türle alakalı birçok eser telif edilmiştir. Güzel, sağlam ve etkili bir üslupla yazılan makâmeler Arap dilinin ve nesrinin nadide bir türü olarak edebiyattaki yerini almıştır. Dilin inceliklerini özellikle de dildeki garip kelimeleri öğretmeyi hedef alan makâmeler Arap kültürünün çok değerli vesikaları olma özelliğini de kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- AŞIK, Nevzat, (1985). "Hicri IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: II, s. 55-74.
- BAKIRCI, Selami, (1997). *IV. Abbasi Asrında Edebi Çevre*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BROCKELMAN, Carl, (1991). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî I-VI*, Çev. Abdulhalim Neccâr, Kâhire: Dâru'l-Meârif.
- DAYF, Şevki, (1954). *el-Makâme*, Kâhire: Dâru'l-Meârif.
- ER, Rahmi, (1994). *Bedîu'z-Zemân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- el-FÂHÜRÎ, Hannâ, (1986). *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrût.
- FERRÛH, Ömer, (1981). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî I-IV*, Beyrut: Dâru'l-İlm.
- el-HARİRÎ, (1873). *Makâmâtü'l-Harirî*, Beyrût.
- el-HEMEZÂNÎ, (1923). *Makâmâtü Bedî'i'z-zemân el-Hemezânî*, şrh. Muhammed Muhyiddin, Mısır.
- el-HUSRÎ, Ebû ishâk İbrahim b. Ali, (tsz). *Zehru'l-Âdâb I-II*, Dâr İhyâ-i Kutubi'l-Arabiyye.
- İBN HÂLLİKÂN, (1968). *Vefeyâtu'l-A'yân I-VIII*, Beyrut.
- İBN KUTEYBE, (1925). *'Uyûnu'l-Ahbar, I-IV*, Kâhire.
- İBN MANZÛR, (tsz). *Lisânu'l-Arab I - XV*, Beyrut: Dâr Sâdır.
- İRÂNİZÂDE, Abdülgâni-ŞÂMİLÎ, Nasrullah, (1964). *el-Edebu'l-Arabî ve'l-İrânîyyûn*, Tahran.
- el-KALKAŞENDÎ, (1922). *Subhu'l-A'shâ fi Sinaâtî'l-İnşâ I-XIV*, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.
- KÂTİP ÇELEBÎ, (1941). *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn I-II*, İstanbul.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, (tsz). *Mu'cemu'l-Müellifîn I-XV*, Beyrût: Dâru İhyâ'i-t-Turâsi'l-Arabî.
- LEBÎD B. REBÎA EL-ÂMİRÎ, (tsz): *Divânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Beyrût: Dâru Sâdır.
- Makâmâtü'l-Hanefî ve İbn Nâkiyâ ve ğayruhuma*, (1912) İstanbul, Ahmet Kâmil Matbaası.
- MİRTÂD, Abdulmelik, (1980). *Fennu'l-Makâmât fi'l-Edebi'l-Arabî*, Cezayir.
- MUBÂREK, Zeki, (2006). *en-Nesru'l-Fennî fi'l-Karni'r-Râbi' el-Hicri I-II*, Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye.
- SÂLİH, Mahmûd Abdurrahim, (2006). *Funûnu'n-Nesr fi'l-Edebi'l-Abbâsî*, Ürdün: Dâr Cerfir.
- es-SE'ÂLİBÎ, (1983). *Yetimetu'd-Dehr*, I-IV, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- SEM'ÂNÎ, (1988). *el-Ensâb I - V*, Beyrut: nşr. Abdullah Ömer el-Barûdî.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, (1938). *Mu'cemu'l-Udebâ' I-XX*, Beyrût.
- ez-ZEMAHŞERÎ, (1982). *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye
- ZUHEYR B. EBÎ SULMÂ, (1988). *Divânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.